

України. 26 січня 1990 р. // Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 3–4

12. Солдатенко В. Трагедія тридцять третього: нотатки в історіографічному зрізі // Національна та історична пам'ять. Зб. наук. праць. – Вип. 3. – К., 2012. – С. 3–92.

13. Толочко П. Про «хороший» Захід і «поганий» Схід. – К., 2008. – 56 с.

14. Толочко П. Україна в оранжевому інтер'єрі. – К., 2012. – 192 с.

15. УНІАН. – 2010.01.10

16. Урядовий кур'єр. – 2010, 14 грудня. – № 234.

17. Урядовий кур'єр. – 2011, 14 січня. – № 6.

18. Урядовий кур'єр. – 2011, 15 лютого. – № 28.

19. Яцко Б. О. Доктор «чого изволите наук» // ГОЛЫЙ КОРОЛЬ и другие. Сб. статей. – К., 2008. – С. 80–106.

* * *

УДК 94(398)

Хімченко О.Г., кандидат філософських наук, професор, Київський славістичний університет (Україна, Миколаїв), Alex_x_5@ukr.net

Лінгвістична схоластика щодо «іраномовності» скифів

Розглядаються питання пов'язані з критичним аналізом антинаукової парадигми щодо так званої «іраномовності» скифів, як продукту лінгвістичної схоластики, який спотворює розуміння реального історичного процесу.

Ключові слова: парадигма, скифи, «іраномовність» скифів, лінгвістична схоластика.

Khimchenko A.G., associate professor of Philosophy, professor, Slavonic University of Kyiv (Ukraine, Nikolaev), Alex_x_5@ukr.net

Linguistic scholasticism concerning «Iranian linguality» of the Scythians

The appearance of erroneous theories in science is a quite ordinary phenomenon. But when such theory achieves the status of a stable paradigm in science, in spite of the fact that it was discarded repeatedly as anti-scientific, a natural question about the reasons for such situation arises. An example of such unstable paradigm in history, linguistics and archeology is the theory of the so-called «Iranian linguality» of the Scythians and Sarmatians, which is a subject to criticism in the present research paper.

The above mentioned paradigm was not developed on the basis of objective scientific research, but was created purposefully by means of tendentious and subjectivist etymologization fixed in the sources of the Scythian and Sarmatian words only in the Iranian languages.

Its anti-scientific nature has been confirmed by modern linguistics, genetics and anthropology. Being uncritically accepted by historians and archaeologists this paradigm gave rise to the numerous published works, which contradict to modern science increasingly and require radical revision urgently.

Keywords: paradigm, the Scythians, «Iranian linguality» of the Scythians, linguistic scholasticism.

Хімченко А.Г., кандидат философских наук, профессор, Киевский славистический университет (Украина, Николаев), Alex_x_5@ukr.net

Лингвистическая схоластика об «ираноязычии» скифов

Рассматриваются вопросы, связанные с критическим анализом антинаучной парадигмы о так называемом «ираноязычии» скифов, как продукта лингвистической схоластики, искажающем понимание реального исторического процесса.

Ключевые слова: парадигма, скифы, «ираноязычие» скифов, лингвистическая схоластика.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Современная наука немислима без опоры на устоявшиеся парадигмы. Понятие «парадигма» было введено американским историком науки Томасом Куном, который под парадигмой понимал теории и правила научной деятельности, признанные научным сообществом [17,с.400]. Кун писал: «...понятие парадигмы означает принятую модель или образец... Парадигмы приобретают свой статус потому, что их использование приводит к успеху скорее, чем применение конкурирующих с ними способов решения некоторых проблем, которые исследовательская группа признает в качестве наиболее остро стоящих» [17,с.402]. По сути, парадигма – это некая мировоззренческая система, принятая в среде ученых, которая позволяет проводить научные исследования и интерпретировать полученные результаты в ее рамках. Парадигма представляет собой

весьма конкретное видение мира, на котором основано представление ученых о способах описания мира и задачах, которые необходимо решить при таком описании. Парадигма является эталоном, нормой научного описания мира, всей научной деятельности. Она объединяет вокруг себя ученых, в то же время любая деятельность, которая ведется вне рамок общепризнанной в научной среде парадигмы, объявляется ненаучной и даже лженаучной [8,с.23]. Но как только общепризнанная парадигма перестает работать, т.е. добывать и объяснять полученные в ходе научной деятельности результаты, происходит научная революция и смена парадигмы. Об этой ситуации Кун пишет: «...существующая парадигма перестала адекватно функционировать при исследовании того аспекта природы, к которому эта парадигма раньше проложила путь. И в политическом и в научном развитии осознание нарушения функции, которое может привести к кризису, составляет предпосылку к революции» [17,с.405]. По сути, парадигма всегда является временным явлением, которое ученые склонны периодически объявлять ложным, в то время как еще вчера оно считалось истинным.

Смена парадигм является очень болезненным процессом, требующим огромной внутренней работы и переосмысления тех ценностей, которыми человек живет. Намного проще принять на веру какую-то научную парадигму и работать, опираясь на нее, априори отвергая все, что в нее не входит, и, естественно, продолжая при этом гордиться своей научной «прогрессивностью». Бюрократические «корифеи» науки очень часто подавляют своих ученых собратьев, которые слишком активно пытаются познавать новое и непривычное. Они не могут понять и принять то новое, что эти люди несут в науку, становясь препятствием привычного и устоявшегося существования в рамках принятых научных взглядов.

Все выше сказанное о парадигмах относится к тем из них, которые, естественно, обладают научным содержанием и способствуют прогрессивному развитию той или иной науки. Но, как отмечает С.Илларионов, неверные теории в научной практике – явление достаточно заурядное [8,с.21]. Поэтому, когда такая теория приобретает в науке статус устойчивой парадигмы, несмотря на неоднократные разоблачения ее несоответствия научным реалиям, то возникает закономерный вопрос о причинах такой ситуации и путях ее преодоления. Образцом такой несостоятельной парадигмы в истории, лингвистике и археологии является теория о так называемом «ираноязычии» скифов, критика которой и осуществляется в данном исследовании.

Во второй половине 20 века в отечественной и зарубежной науке получила «популярность» скифо-осетинско-иранская теория. Версия об ираноязычии скифов была выдвинута К.Мюллергоффом еще в 19 веке. Позже она разрабатывалась В.Миллером и М.Фасмером, но вершиной обоснования этой версии явились труды филолога-ираниста В.Абаева. Главной темой его исследований было выявление лингвистической связи осетинского языка с аланским и далее, через сарматские диалекты, с языком скифов. Он пытался обосновать прямую преемственность осетинского и скифского языков, считая последний иранским диалектом. Полстолетия назад научное сообщество безоговорочно приняло версию В.Абаева, согласно которой осетины являются реликтом скифо-сарматского ираноязычного мира. Особую популярность эта версия получила почему-то в западной науке, хотя, по утверждениям специалистов, основная работа В.Абаева «Осетинский язык и фольклор» никогда не переводилась на западные языки.

За прошедшее время версия об ираноязычии скифов неоднократно подвергалась глубокой и обстоятельной критике, которая, тем не менее, по странным обстоятельствам, почему-то не вызвала адекватной реакции научного сообщества. С завидным упорством в трудах западных, советских и постсоветских историков, археологов и лингвистов продолжалось и продолжается цитирование, набившей оскомину фразы о том, что видный осетинский исследователь В.Абаев «убедительно» показал и доказал,

что иранские племена жили в Восточной Европе не только во время скифов, но и задолго до скифской эпохи. Еще более нелепыми представляются утверждения, что иранцы якобы проживали в причерноморских степях еще до прихода в Иран. Нас убеждают, что так принято в лингвистике, хотя нелепость такой практики не придает ей авторитета.

В своей статье «Скифо–сарматские наречия» В.Абаев отмечал, «что исследуя лексику, фонетику, словообразование скифского лингвистического материала, мы получаем некоторую сумму положительных, твердых и бесспорных данных... Эти данные характеризуют скифский язык как иранский язык...» [1, с.239]. На чем же зиждется безапелляционность такого утверждения? Его спекулятивный характер был убедительно проанализирован Г.Дреминым, который привел в подтверждение этого ряд серьезных аргументов [7].

Известно, что никаких связных текстов на скифском языке до нас не дошло. Поэтому представления о так называемом ираноязычии скифов базируются по большей части на весьма сомнительных и немногочисленных «иранских» именах, найденных в эпиграфических надписях в древних причерноморских городах, кстати, не сохранившихся, до настоящего времени, а также предположительно скифских топонимах и небольшом количестве слов, упомянутых в древнегреческих источниках в качестве скифских.

Необходимо обратить внимание, что вывод о «бесспорном» ираноязычии скифов был сделан в большей части на основе собственных имен, которые являются весьма шатким лингвистическим материалом. Как отмечает Н.Кисамов, в современной науке имена, в качестве литературных свидетельств, не принимаются для расшифровки языка [9, с.990]. Американский профессор востоковед и славист Г.Менгес считает, что преобладание «иранских» собственных имен не является достаточным доказательством, если имена нарицательные скифского языка не подтверждают иранских или индоевропейских этимологий, как, например, для обозначения кочевой повозки и шатра, предметов очень важных для кочевых народов». В силу этого он считает, более чем сомнительным рассмотрение скифов как иранцев [13, с.29].

Действительно, подобная расшифровка любого языка может приводить к ошибочным выводами. Например, если по методологии В.Абаева воссоздавать русский язык, то можно прийти к выводу, что он представляет «семи-то–славянский» гибрид, в виду того, что многие русские носят библейские имена. То же самое касается и «семитического» происхождения современных османов и турков на основании употребления у них арабских личных имен. Неужели это не было известно выдающемуся иранисту–лингвисту? Вызывает удивление, что, несмотря на порочность такой методологии, современная наука закрывает глаза, когда речь заходит о скифско–осетинско–иранской теории. Неужели она является исключением из правил?

Своеобразна и методика отбора лингвистического материала В.Абаевым для воссоздания исчезнувших форм «скифской» лексики. Он отбирал для своих реконструкций только тот эпиграфический, этнонимический и топонимический материал, который с достаточной очевидностью выводился из «иранских» основ, тяготеющих к языку Авесты. Думается, что, независимо от персоналий авторов подобных методологий, любой ученый–лингвист назвал бы такой подход субъективистским.

Еще один интересный момент, способный удивить любого объективного исследователя–лингвиста. Подавляющее число эпиграфических памятников, служивших для В.Абаева источником «ираноязычия» = скифских имен принадлежали к первым трем векам нашей эры, то есть к периоду, когда скифы уже отошли с исторической арены на второй план, уступив место сарматам. Отметим, что даже если языки скифов и сарматов и являлись родственными, и сменяющими друг друга, то все равно нельзя проводить реконструкцию скифской (более архаичной) формы языка, опираясь только на гораздо более поздние родственные языки. Несмотря на это, В.Абаев фактически объединил в искусственное лингвистическое целое скифский, сармат-

ский и аланский языки, которые существовали в Северном Причерноморье с 8–7 вв. до н.э. до 4–5 вв. н.э., т.е. более тысячелетия. Вполне возможно, что В.Абаеву частично удалось расшифровать часть сарматской и аланской лексики, оперируя «иранскими» именами. Но это ни в коей мере не является свидетельством ираноязычия скифов. Не вызывает сомнений, что лингвистический материал, используемый В.Абаевым, можно подвергнуть интерпретации на основе иранских языков. Но это же можно сделать и при помощи любого из других индоевропейских языков.

Несмотря на то, что многие иранисты–скифологи, в том числе и В.Абаев, якобы сожалеют о возможности толкования языка скифов только на основе ономастического материала, они, тем не менее, сознательно игнорируют значительную часть этого материала, содержащегося в произведениях Геродота, Страбона, Плиния и других античных авторов. Г.Дремин показал, что В.Абаев, в частности, для своих реконструкций скифского языка использовал только 30% слов этих авторов, которые предположительно могли считаться принадлежащими этому языку. Таким образом, 70% важного лексического материала было проигнорировано ввиду того, что он не вписывался в попытку иранизировать скифский язык. Этим, наверное, можно объяснить и то, что из 7 имен скифских богов он для своей реконструкции использует только 2 имени, а из 60 имен скифских царей и знатных скифов рассматриваются только 18 имен [7].

Представляется, что вообще нельзя придавать чрезмерного значения ономастике, утверждая об ираноязычии скифов. Скифские имена, тождественные персидским и фракийским, могли быть просто заимствованы из этих языков. Поэтому они не могут иметь никакой доказательной силы в вопросе ираноязычия скифов. Следует учитывать и тот факт, что эти имена были взяты из надгробных камней греческих городов Причерноморья, где могли быть похоронены купцы из других стран. Кроме того перевод скифских имен на греческий язык не всегда мог быть адекватным. Об этом, кстати, упоминал и сам В.Абаев, указывая на трудности перевода со скифского языка на греческий, в виду большой разницы в фонетических системах, частых случаях искажений, описках и опечатках.

Поэтому можно согласиться с мнением Г.Дремина, что скифская лексика В.Абаева не укладывается в прокрустово ложе представлений об ее исключительно иранском происхождении [7]. Главной причиной этого является то, что «теория» об ираноязычии скифов, сарматов и алан не сложилась из объективных исследований, а была целенаправленно путем тенденциозной этимологизации, зафиксированных в источниках скифских и сарматских слов, лишь при помощи иранских языков. Именно на этой фальсификации держатся все утверждения о каких–то «восточных и западных иранцах», являвшихся якобы носителями ямной, катакомбной, полтавкинской, срубной и синташтинской культур, хотя этот миф, кроме беспочвенной фантазии самого В.Абаева, реально ничем не доказан.

В.Миллер, на труды которого в значительной мере опирался В.Абаев, в своей работе «Осетинские этюды» отмечал, что не являются убедительными доказательства ираноязычия скифов, основанные исключительно на использовании лингвистического анализа нескольких собственных имен, в виду возможности заимствования последних. Такие случаи персидских заимствований, отмечает он, наблюдались «в Каппадокии, Понте, Армении, а также у ближайших соседей скифов, у фракийцев, которых, кажется, никто на этом основании не считает иранцами» [12, с.634]. В.Миллер, как добросовестный ученый, однозначно заявил, что не считает доказанным факт иранства скифов [12, с.634].

Следует также обратить внимание и на то, что ни один из ассирийских, греческих, римских и других древних историков, описывающих скифов и сарматов, ни словом не обмолвился о том, что скифский и сарматский языки были иранскими или похожими на них. Они достаточно хорошо представляли и иранцев–персов, и скифов–сарматов и наверняка бы отметили близость или одинаковость

персидського і скифського мов. Але всього цього ми у них не спостерігаємо.

Нелишне буде привести і критику Н.Марром версії об іраномовних скифов: «Мова скифов... саме іранська і тільки. Він іранський во що б то ні стало, навіть тоді, коли скифський матеріал абсолютно не піддається іранському трактуванню. Один з яскравих випадків такого беззастережного поборництва ідеї іранізму скифов, проти всіх стихій, – це стосунки до Геродота і повідомленим матеріалам скифської мови. Матеріал, повідомлений Геродотом, в цілому не піддається трактуванню середствами іранських мов, відповідно, як ви думаєте, включають поборники іранізму? Відповідно, включають вони, дані Геродота невірні і неточні, навіть вигадані...» [11, с.191]. Критику сторонників іраномовності скифов Н.Марр відзначав, що у них якщо слово не читається по-іранськи, то його можна і потрібно перетворити, щоб воно стало так читатися. Але якщо слово, яке видається за скифське не можна трактувати по-іранськи, то звичайний людина скаже, що значить скифський – не іранський мов [11, с.191]. Для В.Абаєва така логіка з початку не прийнята. Він вважав, що для інтерпретації скифської мови необхідно звертатися або до давньоіранським мовам (авестійським і персидським), або до осетинській мові. У нього не було ні найменших сумнівів в тому, що осетинська мов є прямим нащадком скифської. Перед нами яскравий приклад спроби впровадити в науку лінгвістичну догму, яка їй протирічить, але, ставлячи на її автора ідеї-фікс. В протилежності науці В.Абаєв фактично спробував перетворити осетинський народ, без серйозних на це підстав, в одного з нащадків великих ариїв.

Відомо, що важливим аргументом представлень об іраномовності скифов є назви річок Скифії – Дон, Донець, Дніпро, Дністер, Дунай. Але якщо ці гідроніми є іранськими, то незрозуміло чому численні притоки цих річок мають не іранські назви? Так, Дон по-осетинськи перекладається як «вода», але аналогії цьому перекладу можна знайти в санскриті і в багатьох інших індоевропейських мовах, в тому числі і в слов'янських. Можливо передбачити, що в основі назв вказаних вище річок Скифії лежить мова протоарійської спільноти, а корінь «дон» означає слово «річка». Корінь «дн-» = «дно, дон» – «ручей, річка». Саме, не «вода», а «дно» – це ручей, дно, по якому тече вода [14]. Звідси можна зробити висновок, що назви річок Дніпро і Дністер є складними гідронімами, пояснення яких найбільш змістовно розшифровується давньослов'янською етимологією, що походить від протоарійської мови. Тоді Дно (е)-пр, враховуючи, що «-пр» може пояснюватися як «порог», перекладається як Порожиста річка, а Дно(е)-стр як Струмилева, швидка річка [16].

Інтересно, що спроби лінгвістично-іраністичного відношення скифський (=іранський) корінь «дон» до осетинським виявляються несправедливими. Об цьому чітко заявив В.Абаєв в своїй роботі «Осетинська мова і фольклор». В протилежності деяким іраністам, які розшифровують Дністер як Дон-астр (Вода велика), а Дніпро як Дон-апр (Вода глибока), він показав, що за правилами осетинської мови повинно бути не Донапр, а Апр-дон, не Донастр, а Стур-дон і зворотний порядок є неможливим [1, с.335, 336]. Правда, тут же В.Абаєв стверджує, незрозуміло на основі чого, що у скифов була зворотна інверсія цих словосполучень. Таке «глибоке» знання граматики скифської мови взагалі неможливо на основі знайомства з десятком власних імен, умовно належачих до скифської мови. Як відзначають Ю.Д. Петухов і Н.І. Васильєва неохоронений загадковий скифський мов, тем не менше, дуже бойко піддається «успішному вивченню» і навіть класифікації. Ще більше вражає безапеляційність і навязливість висновків «псевдоспеціалістів» в сфері скифської мови, які вони нав'язують, некритично їх сприймаючим, історикам і археологам. «Буквально во всіх виданнях не тільки скифський мов називається «іранським», але і самі

арійські народи євразійських степних просторів називаються «іраномовними», або, ще простіше, «іранськими» [14]. Висновок авторів однозначний в тому, що проблема скифської мови – це яскравий приклад однієї з підтавок, які були розкриті в період розквіту «наукової думки» під впливом визначеної ідеологічної бази. Мета цієї підтавки зрозуміла – довести, що скифи і сармати зникли в «залізній» столітті до появи слав'ян, а тому не могли бути предками росіян, українців і белорусів. Сьогодні, на основі даних ДНК-генеалогії показано, що в знайдених скифо-сарматських давніх похованнях переважає така ж сама гаплогрупа R1a, як і у східних слав'ян, що вказує на неспірний факт прямого родства останніх і скифо-сарматів.

В той же час, ДНК-генеалогія переконливо доводить, що сучасні осетини не мають практично жодного стосунку ні до аланів, ні до скифів, ні до сарматів. Кочівники-аланів, яких безжалостно розгромив Тимур, бігли в гори і розтанули серед інших народів Кавказу. Сучасні осетини мають всього 3-4% представників індоевропейської гаплогрупи R1a, тої самої гаплогрупи, яку мали аланів. Відповідно вони не є генетичними нащадками аланів, сарматів і скифов. Сучасні осетини мають переважаючу гаплогрупу G, яка виявляється у 60% осетинських чоловіків, а в Північній Осетії, в окремих районах, він досягає до 75%. Це означає, що генетично осетини практично не мають жодного стосунку до народів, які мали гаплогрупу R1a. Сучасна ДНК-генеалогія поставила хрест на спекуляції схоластичної лінгвістики про іраномовність аланів, сарматів і скифов, що ґрунтуються виключно на неспірному іраномовності сучасних осетин. Абу Хамід аль Гарнаті, арабський подорожник, який в 12 столітті відвідав Кавказ, жив у еміра Абу-аль-Касима, який вільно говорив на багатьох кавказьких мовах, зокрема, аланським і осетинським [3, с.25]. Це говорить про те, що в той далекий час це були дві різні мови. Відомо, що іраномовні осетини не мають жодного аланського походження, як це намагалися довести В.Абаєв, а було введено з юга в період панування в Ірані Сасанідської династії в 4-6 століттях нашої ери. Осетинська мова, як відомо, належить до північно-східної групи іранських мов, до такої, наприклад, як согдійська і хорезмійська, які зараз вже не існують. Якщо уявити, що межа персидської імперії проходила по Кавказькому хребту, то повністю можливо було значуще вплив переселених согдійців в вказану територію. А практика такого переселення підтверджується історичними джерелами.

Різноманітними є і антропологічні типи осетинів, з однієї сторони, і аланів, сарматів, скифов, з іншої сторони. Ряд антропологів стверджує, що черепа з Середньої Азії не схожі на скифські [2, с.132]. На основі цього можна прийти до висновку, що походження скифов з Азії є малоймовірним. В той же час неспірним є версія Геродота про походження скифов з південно-заходу. Швидше за все, скифов слід вважати європеоїдами, тісно пов'язаними з населенням епохи бронзи, що жили на просторах Євроазії. На цій же позиції стояв і відомий скифолог-археолог Б.Граков [5, с.153-154], який вважав предками киммерійців і причорноморських скифов носіїв срубної культури.

Сучасні дослідження продовжують розвивати ствердження об іраномовності скифов. Кандидат історичних наук С.Куланда з Інституту вивчення РАО, порівнявши нові лінгвістичні дані, прийшов до висновку, що питання про походження скифов і скифської мови необхідно переглянути.

Аргументами на користь відношення скифської і іранських мов, на які ґрунтувалися раніше, є: перехід іранського D в скифське L (хоча, як вважає С.Куланда, це всього лише ареальне явище, притаманне багатьом мовам даної території, незалежне від генетичної належності); перехід початкового іранського XЩ в S або Ш (але в грецькій мові є тільки один

вариант написания звука С и возможности другого его написания просто не было); и переход Щ в Д (в греческом языке этот звук передаётся только одним способом и не может учитываться как особенность именно скифского языка). Поскольку упомянутые переходы наблюдаются и в древнеперсидском языке, следовательно, тождественность иранского и скифского языка на этом основании вряд ли можно считать доказанной. Это серьёзный аргумент против традиционной теории, утверждающей, что скифская культура сложилась в Центральной Азии. Согласно другой теории, которую косвенно подтверждают выводы учёного, скифы происходят из восточноевропейских степей, где их выводят от срубной культуры.

Существуют современные многочисленные версии тюркоязычных исследователей, по которым скифский след нужно искать в тюркских языках. Это, по сути, альтернативно-ненаучный вариант уже рассмотренной абаевской методологии, но более радикальный и агрессивный в духе пантюркизма. Его приверженцы пытаются доказывать чуть ли не тюркские корни мировой цивилизации.

Однако до I в. н.э. существовал только прототюркский язык. В нём слова не могли начинаться на М и Л. Однако известны такие скифские имена, как Мадий и Липоксай, чего не могло быть в прототюркском языке. К тому же, в тюркских языках встречаются сочетания согласных, которые в скифском языке отсутствуют. Следовательно, по лингвистическим характеристикам скифский язык никак не мог принадлежать к тюркской группе.

Проанализировав написание скифских имён в различных языках, С.Куланда пришёл к выводу, что между скифами и западными греками, фракийцами, мидийцами и ассирийцами существовали тесные контакты. Изучив названия топонимов, С.Куланда выявил, что переход ХЩ в С в начальной позиции характерен только для скифского языка, но не для древнеперсидского. Однако известно имя мидийского царя Киаксар (625 до н.э. – 585 до н.э.), что может свидетельствовать о сильном скифском влиянии в мидийском обществе [4].

Как показывает практика, консенсуса в пользу иранской парадигмы не существует. Он присущ только лингвистической схоластике. Анализ лингвистических данных в трудах историков и археологов часто заканчивается тем, что они, как правило, воспринимают ту точку зрения лингвистов, которая более всего соответствует их выводам и интересам. То же самое произошло и с парадигмой так называемого «ираноязычия» скифов. Слишком много было затрачено усилий и накоплена огромная масса публикаций по этой теме, чтобы от всего этого можно было сразу отказаться. Смена парадигм в науке, как это ни парадоксально, происходит не потому, что ученые принимают новую парадигму, осознав ее прогрессивность. «Новая научная истина прокладывает дорогу к триумфу не посредством убеждения оппонентов и принуждения их видеть мир в новом свете, но скорее потому, что ее оппоненты рано или поздно умирают и вырастает новое поколение, которое привыкло к ней» [17, с.407].

Список использованных источников

1. Абаев В.И. Осетинский язык и фольклор / В.И. Абаев. – Москва–Ленинград: Изд–во АН СССР, 1949. – 601 с.
2. Алексеев В.П. Историческая антропология и этногенез / В.П. Алексеев. – М.: Изд–во Наука, 1989. – 445 с.
3. Большаков О.Г. Путешествие Абу Хамида ал–Гарнати в Восточную и Центральную Европу (1131–1153 гг.) / О.Г. Большаков, А.Л. Монгайт. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1971. – 134 с.
4. Брилева О. На каком языке говорили скифы? [Электронный ресурс] / О.Брилева. Режим доступа: <http://www.nkj.ru/news/17914/>
5. Граков Б.Н. Ранний железный век / Б.Н. Граков – М.: Изд–во МГУ, 1977. – 232 с.
6. Гусейнов Р. Иранские и другие источники о древних тюрках Азербайджана. [Электронный ресурс] / Р.Гусейнов. Режим доступа: http://www.rizvanhuseynov.com/2012/04/blog-post_11.html

7. Дремин Г.И. «Скифо–сарматские» наречия и «скифский» словарь В.И. Абаева. [Электронный ресурс] / Г.И. Дремин. Режим доступа: <http://kladina.narod.ru/dremin/dremim.htm>

8. Илларионов С.В. Научный метод как выражение духа науки. См.: Проблема ценностного статуса науки на рубеже XXI века / С.В. Илларионов. – СПб.: Изд–во ГХГИ, 1999. – 280 с.

9. Кисамов Н. Этническая принадлежность скифо–сарматов / Н.Кисамов // Вестник Российской Академии ДНК–генеалогии. – Авг. 2012. – Т.5. – №8. – С.979–1012.

10. Кун Т. Структура научных революций: Пер. с англ. / Т.Кун. Сост. В.Ю. Кузнецов. – Москва: «Издательство АСТ», 2001. – 608 с.

11. Марр Н.Я. Избранные работы / Н.Я. Марр. – Ленинград: ГСЭИ, 1935. – Т.5. – 668 с.

12. Миллер В.Ф. Осетинские этюды / В.Ф. Миллер. – Владикавказ: Изд–во СОИГИ, 1992. – 713 с.

13. Менгес К.Г. Восточные элементы в «Слове о полку Игореве». [Электронный ресурс] / К.Г. Менгес. – Режим доступа: <http://bookcheba.com/literaturyi–teoriya–istoriya/vostochnyie–elementyi–slope–polku–igoreve.html>

14. Петухов Ю.Д., Васильева Н.И. Русы Великой Скифии. [Электронный ресурс] / Ю.Д. Петухов, Н.И. Васильева. Режим доступа: <http://do.gendocs.ru/docs/index–78550.html?page=16#2521515>

15. Питанов В.Ю. Наука и лженаука: преодоление ложного авторитета. Часть 1, 2. [Электронный ресурс] / В.Ю. Питанов. Режим доступа: http://www.pravklin.ru/publ/nauka_i_lzhenauka_preodolenie_lozhnogo_avtoriteta_chast_1–2/12–1–0–642

16. Трусов С.В. Об ираноязычии скифов и сарматов. [Электронный ресурс] / С.В. Трусов. Режим доступа: <http://skolo.ru/ancient–script/43–ob–iranoyazychaie–skifov–i–sarmatov.html>

17. Философия науки: Общие проблемы познания. Методология естественных и гуманитарных наук: хрестоматия / отв. ред.–сост. Л.А. Микешина. – М.: Прогресс–Традиция, 2005. – 992 с.

References

1. Abaev V.I. Osetinskiy yazyk i fol'klor / V.I. Abaev. – Moskva–Leningrad: Izd–vo AN SSSR, 1949. – 601 s.
2. Alekseev V.P. Istoricheskaya antropologiya i etnogenez / V.P. Alekseev. – M.: Izd–vo Nauka, 1989. – 445 s.
3. Bol'shakov O.G. Puteshestvie Abu Khamida al–Garnati v Vostochnuyu i Tsentral'nuyu Evropu (1131–1153 gg.) / O.G. Bol'shakov, A.L. Mongayt. – M.: Glavnaya redakziya vostochnoy literatury izdatel'stva «Nauka», 1971. – 134 s.
4. Brileva O. Na kakom yazyke govorili skify? [Elektronniy resurs] / O.Brileva. Rezhim dostupa: <http://www.nkj.ru/news/17914/>
5. Grakov B.N. Ranniy zheleznyy vek / B.N. Grakov – M.: Izd–vo MGU, 1977. – 232 s.
6. Guseynov R. Iranские i drugie istochniki o drevnich tyurkach Azerbaydzhana. [Elektronniy resurs] / R.Guseynov. Rezhim dostupa: http://www.rizvanhuseynov.com/2012/04/blog-post_11.html
7. Dremim G.I. «Skifo–sarmatskie» narechiya i «skifskiy» slovar' V.I. Abaeva. [Elektronniy resurs] / G.I. Dremim. Rezhim dostupa: <http://kladina.narod.ru/dremim/dremim.htm>
8. Illarionov S.V. Nauchnyy metod kak vyrazhenie ducha nauki. Sm.: Problema tsennostnogo statusa nauki na rubezhe XXI veka / S.V. Illarionov. – Spb.: Izd–vo GChGI, 1999. – 280 s.
9. Kisamov N. Etnicheskaya prinadlezhnost' skifo–sarmatov / N.Kisamov // Vestnik Rossiyskoy Akademii DNK–genealogii. – Avg. 2012. – T.5. – №8. – S.979–1012.
10. Kun T. Struktura nauchnykh revolyuziy: Per. s angl. / T.Kun. Sost. V.Yu. Kuznezov. – Moskva: «Izdatel'stvo AST», 2001. – 608 s.
11. Marr N.Ya. Izbrannye raboty / N.Ya. Marr. – Leningrad: GSEI, 1935. – T.5. – 668 s.
12. Miller V.F. Osetinskie etyudy / V.F. Miller. – Vladikavkaz: Izd–vo SOIGI, 1992. – 713 s.
13. Menges K.G. Vostochnye elementy v «Slove o polku Igoreve». [Elektronniy resurs] / K.G. Menges. – Rezhim dostupa: <http://bookcheba.com/literaturyi–teoriya–istoriya/vostochnyie–elementyi–slope–polku–igoreve.html>
14. Petuchov Yu.D., Vasil'eva N.I. Rusy Velikoy Skifii. [Elektronniy resurs] / Yu.D. Petuchov, N.I. Vasil'eva. Rezhim dostupa: <http://do.gendocs.ru/docs/index–78550.html?page=16#2521515>

15. Pitanov V.Yu. Nauka i lzhenauka: preodolenie lozhnogo avtoriteta. Chast' 1, 2. [Elektronniy resurs] / V.Yu. Pitanov. Rezhim dostupa: http://www.pravklin.ru/publ/nauka_i_lzhenauka_preodolenie_lozhnogo_avtoriteta_chast_1-2/12-1-0-642

16. Trusov S.V. Ob iranoyazychnii skifov i sarmatov. [Elektronniy resurs] / S.V. Trusov. Rezhim dostupa: <http://skolo.ru/ancient-script/43-ob-iranoyazychae-skifov-i-sarmatov.html>

17. Filosofiya nauki: Obshchie problemy poznaniya. Metodologiya estestvennykh i gumanitarnykh nauk: khrestomatiya / otv. red.–sost. L.A. Mikeshina. – M.: Progress–Traditsiya, 2005. – 992 s.

* * *

УДК 94(477) «17»

Іваненко А.О., кандидат історичних наук, доцент, молодший науковий співробітник, Український інститут національної пам'яті (Україна, Київ), Ivanenko@memory.gov.ua

Проблема розміщення царських гарнізонів на теренах Гетьманщини у контексті українсько–московських відносин кінця 50–х років XVII ст.

Розглядається політика московського царизму кінця 50–х років XVII ст., спрямована на запровадження воеводсько–приказної системи управління в Гетьманщині через розміщення у найбільших українських містах військових гарнізонів.

Ключові слова: Жердівські статті, Переяславська угода 1659 р., військові гарнізони, лівобережна старшина, московські воеводи.

Ivanenko A.O., Candidate of historical sciences, professor, research assistant, Ukrainian Institute of National Memory (Ukraine, Kiev), Ivanenko@memory.gov.ua

The problem of tsarist garrisons allocation on the territory of the Hetmanshchyna at the end of 1650th in the context Ukrainian–Moscow relations

It is examined the Moscow tsarist policy to the introducing Voevodship government system in the Hetmanshchyna by the allocation military garrisons in the biggest Ukrainian towns at the end of 1650th.

Keywords: Zherdiv articles, Pereiaslav agreement of 1659, the military garrisons, left bank Cossack officers, Moscow vovodes.

Иваненко А.А., кандидат исторических наук, доцент, младший научный сотрудник, Украинский институт национальной памяти (Украина, Киев), Ivanenko@memory.gov.ua

Проблема размещения царских гарнизонов на территории Гетманщины в контексте украинско–московских взаимоотношений конца 50–х годов XVII в.

Рассматривается политика московского царизма конца 50–х годов XVII в., направленная на внедрение воеводско–приказной системы управления в Гетманщине посредством размещения в наибольших украинских городах военных гарнизонов.

Ключевые слова: Жердовские статьи, Переяславское соглашение 1659 г., военные гарнизоны, левобережная старшина, московские воеводы.

Українсько–московські відносини кінця 50–х рр. XVII ст. характеризує ціла низка надзвичайно гострих та складних протиріч, породжених намаганням царського уряду встановити військово–політичний контроль над козацькою державою. Надзвичайно негативну роль у погіршенні міждержавних стосунків цього періоду відіграли наміри Москви розмістити на теренах України військові гарнізони, очолювані городовими воеводами. Не дивлячись на те, що безцеремонні дії уряду Московської держави по насадженню своїх залог у «знатных городех» Гетьманщини послужили однією з основних причин розгортання українсько–московської війни 1658–1659 рр., царизм не облишав наполегливих спроб втілити в життя плани розміщення своїх гарнізонів та закріпити їх перебування на території Війська Запорозького юридично у новому «вічному» договорі.

Ще на початку 1659 р. московський уряд, направляючи ближнього боярина князя Олексія Трубецького на чолі царської армії для «успокоєнія междуособія» в Україні, зобов'язував його докласти максимум зусиль для вирішення цього завдання. Для успішного виконання місії, князь повинен був провести відповідну ідеологічну обробку гетьмана та козацької старшини. У царському «наказі» Трубецькому містилася розлога інструкція, в якій детально розписувались аргументи, які мав наводити московський

сановник, переконуючи українську сторону в необхідності розміщення гарнізонів. Зокрема, Трубецької мусив підкреслювати, що з часів польських королів та великих князів литовських українцям заборонялося будувати укріплення і це робило їх, «...въ нестроєнии живущих і въ городехъ крепостей никакихъ не имеючихъ...», повністю беззахисними перед ворогами, і тільки відтоді, як Військо Запорозьке було взяте під царську опіку, в Києві постала могутня фортеця для захисту місцевого населення [1, т. XV, с. 322–323]. Наголошуючи, що лише московські залози здатні захистити безборонні українські землі, царський вельможа повинен був домогтися від української влади згоди на їх перебування у найбільших українських містах.

Проте, одним розміщенням гарнізонів апетити царського уряду не обмежувалися. Боярин мав також добиватися наділення воевод правом збирати «войсковую казну» з українського населення та розподіляти її між вояками царських залог і козацьким військом (неодмінною умовою фінансування українських полків було їх перебування на царській службі, тобто безпосередня участь у військових походах проти ворогів московського монарха – авт.). Окрім того, за задумом московського уряду, воеводи мали отримати в Україні у своє розпорядження цілі села «на прокормленьє» [1, т. XV, с. 324]. Таким чином, апелюючи до необхідності захисту України від зовнішніх ворогів, царський представник мав наполягати не тільки на розміщенні московських військових гарнізонів, а й на утриманні їх коштом місцевого населення.

Ще далі московський уряд ішов у своїх планах стосовно земель Чернігово–Сіверщини. Повністю ігноруючи вікову приналежність цих теренів українському народу, царський «наказ» проголошував, що міста Новгород–Сіверський, Почеп, Стародуб та Чернігів «...изстари належать къ Московскому государству, а не къ Малой Росіи...» [1, т. XV, с. 324]. Москва планувала посадити в цих містах своїх воевод, які б відали всіма справами в повітах, тобто отримали б такі ж повноваження, які були властиві городовим воеводам у самому Московському царстві. З метою ліквідації козацького ладу на цій території, Трубецької мав домогтися переселення козаків у інші місця під тим приводом, що вони «...новопописные, а не изстари тутъ...» [1, т. XV, с. 325]. Отже, московський уряд, традиційно намагаючись видати Чернігово–Сіверщину за «исконно русские земли», прагнув відторгнути цей край від козацької держави та запровадити там воеводське правління.

Варто зауважити, що незабаром уряд Олексія Михайловича, усвідомлюючи загрозу повної втрати України, надіслав О.Трубецькому таємний наказ, датований 7.02.1657 р. (тут і надалі дати подаються за старим стилем – авт.), який дозволяв князю йти на значні поступки гетьману І.Виговському – аж до зміщення київського воеводи (одіозного В.Шереметьєва – авт.), а у разі крайньої необхідності, навіть, на те, щоб «кратнымъ людемъ въ Кіеве не быть...» [1, т. IV, с. 205]. Однак, як цілком резонанно зазначає дослідник В.Горобець, поступки, декларовані Москвою, носили виключно тактичний характер [7, с. 32], насправді ж, царський уряд зовсім не збирався відмовлятися від своїх експансіоністських устремлінь.

Все ж, шлях до реалізації планів насадження гарнізонів в українських містах виявився для московських царедворців доволі тернистим. Нищівний розгром царської армії під Конотопом та підписання І.Виговським Гадяцької угоди з Польщею завдали негайному втіленню в життя цих намірів. Втративши контроль над Україною, Москва відразу звернулася до вже відпрацьованої на політичних теренах Гетьманщини тактики загравання з козацькою старшиною та перетягування її на свій бік.

У свою чергу, невдоволена діями І.Виговського та перспективою запровадження в Україні умов Гадяцької угоди, ратифікованої польським сеймом у значно урізаному вигляді, лівобережна старшина вже сама шукала шляхи для повернення під царську протекцію. На чолі промосковського угруповання став переяславський полковник Т.Цицюра, для котрого не останню роль у виборі зовніш-